

اجزاء و تقسیمات قرآن کریم

<?xml encoding="UTF-8">

اجزاء و تقسیمات قرآن کریم

محمد هادی معرفت مفهوم سوره و آیه

سوره از "سور بلد" (دیوار بلند و گرداگرد شهر) گرفته شده است، زیرا هر سوره آیتی را در بر گرفته است و به آن احاطه دارد، مانند حصار (سور) شهر که خانه‌هایی را در بر گرفته است.

برخی آن را به معنای بلندای شرف و منزلت رفیع گرفته‌اند، زیرا بنابر گفته ابن فارس یکی از معانی سوره، علو و ارتفاع است و "سار یسور" به معنای غضب نمودن و بر انگیزته شدن از همین ماده است. هر طبقه از ساختمان را نیز سوره می‌گویند.

ابو الفتوح رازی می‌گوید: "بدان که سوره را معنا منزلت بود از منازل شرف و دلیل این، قول نابغه ذبیانی است: ا لم تر ان الله اعطاك سورة تری كل ملك دونها يتذبذب

نمی‌بینی که خداوند به تو شرف و منزلتی رفیع داده است که هر پادشاهی نزد آن متزلزل می‌نماید". اضافه می‌کند: "با روی شهر را از آن جهت سور خوانند که بلند و مرتفع باشد" (1).

برخی دیگر آن را از "سور" به معنای پاره و باقی مانده چیزی دانسته‌اند. ابو الفتوح در این باره می‌گوید: "اما آن که مهموز گوید، اصل آن از "سور الماء" باشد و آن بقیه آب بود در آبدان و عرب گوید: "اسارت في الاناء" اگر در ظرف چیزی باقی گذاری.

از همین جاست که اعیانی بنی ثعلبه - شاعر عرب - می‌گوید:

فبانت و قد اسارت في الفؤاد صدعا علی نایها مستطیرا

آن زن، از من جدا شد و در دل باقی گذارد شکافی عمیق بر اثر دوری خود که هر لحظه در حال گسترش است" (2)

بنابر این، سوره در اصل سؤوه بوده (به معنای پاره‌ای از قرآن) و به منظور سهولت در تلفظ، همزه به واو بدل شده است، و تمام قاریان متفقا آن را با واو خوانده‌اند و در هیچ يك از موارد نه گانه که در قرآن آمده کسی آن را با همزه قرائت نکرده است.

آیه، به معنای علامت است، زیرا هر آیه از قرآن نشانه‌ای بر درستی سخن حق تعالی است یا آن که هر آیه مشتمل بر حکمی از احکام شرع یا حکمت و پندی است که بر آن‌ها دلالت دارد:

و تلك آیات الله نتلوها عليك بالحق و انك لمن المرسلین (4) و ... كذلك یبین الله لكم الآیات لعلکم تتفکرون (5).
جا حظ گوید: "خداوند کتاب خود را - کلا و بعضا - بر خلاف شیوه عرب نام گذاری کرد و تمام آن را قرآن نامید. چنان که عرب مجموع اشعار يك شاعر رادیوان می‌گوید. و بعض (پاره) آن را مانند قصیده دیوان، سوره و بعض سوره را مانند بیت قصیده، آیه نامیده و آخر هر آیه را مانند قافیه در شعر، فاصله گویند" (6).

راغب اصفهانی می‌گوید: "آیه، شاید از ریشه "ای" گرفته شده باشد، زیرا آیه است که روشن می‌کند: ایا من ای، کدام از کدام است" ولی صحیح آن است که از "تایی" اخذ شده باشد، زیرا تایی به معنای تثب و پایداری است. گویند: "تای ای ارفق، مدارا کن، آرام باش" و شاید از "اوی الیه" گرفته شده باشد، به معنای پناه بردن و جای گزین کردن و هر

ساختمان بلندی را آیه گویند: ا تبنون بكل ربيع آية تعبثون (7) ، در زمین‌های مرتفع ساختمان‌های بلندی به پا می‌دارید و بیهوده کاری می‌کنید".

سپس گوید: "هر جمله‌ای از قرآن را که بر حکمی از احکام دلالت کند آیه گویند، خواه سوره کامل باشد یا چند فصل یا يك فصل از يك سوره، و گاه به يك کلام کامل که جدا از کلام دیگر باشد آیه گویند. به همین اعتبار آیات سوره‌ها قابل شمارش است و هر سوره را مشتمل بر چند آیه گرفته‌اند" (8) .

لازم است به طور اختصار یاد آور شویم که اشمال هر سوره بر تعدادی آیات، يك امر توقیفی است. و كوچك‌ترین سوره-سوره کوثر- شامل بر سه آیه است. و بزرگ‌ترین سوره-سوره بقره- شامل بر 286 آیه است. به هر تقدیر کم یا زیاد بودن آیه‌های هر سوره با دستور خاص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله انجام گرفته و هم چنان بدون دخل و تصرف تاکنون باقی است، و در این امر سری نهفته است که مربوط به اعجاز قرآن و تناسب آیات می‌باشد.

اسامی سوره‌ها

اسامی سوره‌ها مانند تعداد آیات هر سوره توقیفی است، و با صلاح دید شخص پیامبر نام گذاری شده است. بیش‌تر سوره‌ها يك نام دارد و برخی دو یا چند نام. این نام گذاری‌ها، طبق شیوه عرب با كوچك‌ترین مناسبت انجام می‌گرفته است (9) که وجه تسمیه برخی از آن‌ها در جدول زیر آمده است:

نام سوره

وجه تسمیه

بقره

استعمال لفظ بقره و سخن گفتن درباره آن فقط در این سوره بوده است، گر چه لفظ "البقر" در سوره انعام (آیه 144 و 146) و

لفظ "بقرات" در سوره یوسف (آیه 43 و 46) آمده است ولی با آن تفصیلی که در سوره بقره درباره آن سخن گفته

شده، در آن‌ها

مطلبی نیامده

آل عمران

لفظ "آل عمران" فقط دو بار در این سوره (آیه 33 و 35) آمده است و در جای دیگر قرآن نیست.

نساء

در هفده آیه از این سوره احکام نساء به تفصیل آمده است.

مائده

فقط در این سوره (آیه 112 و 114) لفظ "مائده" آمده است و در جای دیگر قرآن ذکر نشده است.

انعام

در شش آیه از این سوره بیش‌از سایر سوره‌ها درباره انعام سخن گفته شده است.

اعراف

فقط در این سوره (آیه 46 و 48) لفظ "اعراف" دو بار آمده است.

انفال

فقط در این سوره (آیه 1) لفظ "انفال" دو بار آمده است.

برائت

درباره برائت از مشرکین گفته شده است و در جای دیگر قرآن بدین صورت مطلبی نیامده است.

یونس

تنها سوره‌ای است در قرآن که از حالات حضرت یونس سخن به میان آمده است.

هود

فقط در این سوره درباره حضرت هود سخن گفته شده است.

یوسف

در این سوره بیست و پنج بار نام مبارك این پیامبر تکرار شده است.

رعد

تنها سوره‌ای (آیه 13) است که از تسبیح رعد سخن گفته شده است و در سوره بقره (آیه 19) از رعد فقط نامی برده شده است.

ابراهیم

به تفصیل از دعای ابراهیم درباره شهر مکه و ذریه طیبه‌اش، سخن گفته شده است.

حجر

تنها سوره‌ای است که در آن از اصحاب حجر سخن گفته شده است.

نحل

تنها سوره‌ای است که از نحل سخن به میان آمده است.

اسراء

تنها سوره‌ای است که در آن از اسراء سخن گفته شده است.

کھف

تنها سوره‌ای است که در آن درباره اصحاب کھف مطلبی آمده است.

مریم

تنها در این سوره سرگذشت حضرت مریم با عنوان "و اذکر فی الکتاب مریم..." (آیات 35-16) به تفصیل آمده و در

سوره آل

عمران با عنوان آل عمران به شرح حال او اشاره شده است.

طه

با لفظ "طه" آغاز شده است.

انبیا

تنها سوره‌ای است که از انبیای معروف (نزد عرب) سخن به میان آمده است.

حج

در این سوره به تفصیل (آیات 25-38) از احکام حج سخن گفته شده و اعلام به حج شده است: "و اذن فی الناس بالحج..."

مؤمنون

این سوره با جمله "قد افلح المؤمنون..." آغاز شده است.

نور

آیه نور در این سوره آمده است.

فرقان

در این سوره قرآن با نام فرقان آورده شده و نزول آن یاد آوری شده است و خداوند به خود تبریک گفته است.

شعراء

تنها سوره ای است که لفظ "شعراء" در آن آمده است.

نمل

این سوره تنها سوره ای است که در آن از نمل سخن گفته شده است.

قصص

در این سوره عبارت "قص علیه القصص" (هم فعل و هم مصدر) آمده است، گرچه در سوره یوسف نیز "نقص علیک

احسن

القصص" آمده، ولی در آن جا اولویت با تسمیه به نام یوسف بوده است.

عنکبوت

تنها سوره ای است که این نام در آن برده شده است.

روم

تنها سوره ای است که این نام در آن برده شده است.

سجده

به جهت اشتغال آن بر آیه سجده بدین نام نامیده شده است، البته در سه سوره دیگر نیز آیه سجده وجود دارد،

ولی

اولویت در آن ها با دیگر نام ها است.

احزاب

تنها سوره ای است که در آن به واقعه احزاب اشاره شده است.

سبا

تنها سوره ای است که در آن لفظ "سبا" ذکر شده است.

به گونه ای که ملاحظه شد در نام گذاری سوره ها مناسبتی وجود دارد. البته عللی که در این نام گذاری ها ذکر

می شود هرگز وجه انحصار ندارد، زیرا در نام گذاری، کمترین مناسبت کافی است: "یکفی فی التسمیه ادنی

مناسبة".

تعدد نام برخی سوره ها

بیشتر سوره ها يك نام دارند. برخی دو یا سه یا بیش تر که این تعدد در نام به جهات خاصی بوده است. مانند:

سوره حمد با نام فاتحة الكتاب و ام الكتاب و السبع المثانی. جلال الدین سیوطی بیش از بیست نام برای این

سوره آورده است (10).

فاتحة الكتاب: از آن جهت بدین نام خوانده شده که نخستین سوره قرآن است. نه فقط در مصحف شریف به عنوان

اولین سوره بت شده، بلکه اولین سوره کاملی است که از آسمان فرود آمده است.

ام الكتاب: ام به معنای مقصد و هدف است و سوره حمد بدین جهت ام الكتاب خوانده شده که تمام اهداف و

اغراض قرآنی در این سوره کوتاه فراهم شده است.

از این رو این سوره را افضل سور قرآنی به شمار آورده‌اند.
السبع المثانی: مشتمل بر هفت آیه و از سوره‌های کوتاه است (که به آن‌ها مثانی گفته می‌شود). از این جهت مثانی گفته می‌شود که قابل تکرار است، و بیش از سوره‌های بلند تلاوت می‌شود.
نمونه‌های از نام‌های متعدد سوره‌ها در زیر ارائه می‌شود:
توبه، براءت، نبا، عم.

اسراء (11)، سبحان، بنی اسرائیل، بینه، لم یکن.

نمل، سلیمان، ماعون، دین، ارایت.

غافر، مؤمن، مسد، تبت.

فصلت، سجده، توحید، اخلاص (12).

محمد، قتال، دهر، انسان، هل اتی.

قمر، اقتربت، قریش، ایلاف.

ملك، تبارك، شرح، انشراح.

معارج، سال، واقع.

نام‌های گروهی سوره‌های قرآن

1- سبع طوال: هفت سوره طولانی بقره، آل عمران، نساء، اعراف، انعام، مائده و دو سوره انفال و براءت که به جای يك سوره شمرده شده‌اند.

2- مئین: سوره‌هایی که عدد آیات آن‌ها از صد متجاوز است. ولی از لحاظ حجم به سبع طوال نمی‌رسند که نزدیک به دوازده سوره‌اند و عبارتند از: یونس، هود، یوسف، نحل، اسراء، كهف، مریم، طه، انبیا، مؤمنون، شعراء و صفات (13).

3- مثانی: سوره‌هایی که عدد آیات آن‌ها زیر صد قرار دارد و نزدیک بیست سوره‌اند. از این جهت مثانی گفته می‌شوند که قابل تکرارند و به جهت کوتاه بودن بیش از يك مرتبه تلاوت می‌شوند.

4- حوامیم: هفت سوره‌ای که با حروف "حم" شروع می‌شود که عبارتند از:
مؤمن، فصلت، شوری، زخرف، دخان، جاثیه و احقاف.

5- ممتحنات: نزدیک به بیست سوره‌اند و عبارتند از: فتح، حشر، سجده، طلاق، ن و القلم، حجرات، تبارك، تغابن، منافقون، جمعه، صف، جن، نوح، مجادله، ممتحنه و تحریم.

6- مفاصلات: از سوره الرحمان تا آخر قرآن است. به جز چند سوره که از ممتحنات یا مئین شمرده شده‌اند. چون فواصل (آیه‌های) این سوره‌ها کوتاه است بدین نام نامیده شده‌اند.

1- سوره شعراء دارای 228 آیه کوتاه و هم چنین سوره صفات دارای 182 آیه کوتاه است و بدین جهت از سورمئین شمرده شده‌اند که از لحاظ حجم سوره همانند سوره‌های مئین می‌باشند. !

عدد سوره‌ها و آیات قرآن

قرآن با 411 سوره از روز نخست به همین صورت فعلی، نه کم و نه زیاد، نازل شده و از طریق پیامبر صلی الله علیه و آله با نقل صحابه و تابعین به دست ما رسیده است. این عدد متواتر است، زیاده بر این فاقد اعتبار و کمتر از این فاقد دلیل است.

تعیین فواصل آیات که هر آیه تا کجا ادامه دارد امری توقیفی است و با دستور و نظر پیامبر اکرم صلی الله علیه و

آله بوده است و از آن بزرگوار منقول است و مساله‌ای اجتهادی نیست. بنابر این، صحت آن به درستی و استواری نقل بستگی دارد و این گونه نیست که با تمام شدن مطلب، آیه پایان یابد. چه بسا در وسط مطلب و در اثنا، آیه تمام می‌شود با آن که مطلب هنوز، ناتمام است و در آیه بعد تمام می‌شود. پس کوتاهی و بلندی هر آیه به مطالب مندرج در آن بستگی ندارد و صرفاً امر توقیفی است این که گذشتگان در اندازه آیات اندکی اختلاف نظر دارند بدین جهت است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله احیاناً در جایی از آیه توقف می‌فرمودند و به تلاوت ادامه نمی‌دادند و گمان می‌رفت که آیه تمام شده است و چه بسا در تلاوت دیگر، بدون وقفه ادامه داده‌اند.

عدد صحیح آیات، طبق روایت کوفیین که صحیح‌ترین و قطعی‌ترین روایات است، 6236 آیه است که از مولی امیر مؤمنان علیه روایت کوفیین از ابن ابی لیلی، او از ابو عبد الرحمن سلمی و از امیر مؤمنان علیه السلام است. "بسم الله الرحمن الرحيم" در سوره السلام روایت شده است (14). و اکنون عدد آیات قرآن در مصحف شریف همین رقم است. این شمارش، مبنی بر آن است که حمد يك آیه محسوب شود و در دیگر سوره‌ها آیه مستقل به حساب نیامده باشد. و حروف مقطعه در اوایل سوره، يك آیه محسوب شود، ولی تعداد آیات هر سوره نزد دیگران مورد اختلاف است.

عدد آیات سوره‌ها طبق روایت کوفیین:

عدد رقم سوره آیات/عدد

1/ حمد/ 7/ 42/ نور/ 64/ 47/ محمد/ 38/ 70/ معارج/ 44/ 93/ ضحی/ 11/

2/ بقره/ 25/ 286/ فرقان/ 48/ 77/ فتح/ 29/ 71/ نوح/ 28/ 94/ شرح/ 8/

3/ آل عمران/ 26/ 200/ شعراء/ 49/ 227/ حجرات/ 18/ 72/ جن/ 28/ 95/ تین/ 8/

4/ نساء/ 27/ 176/ نمل/ 50/ 93/ ق/ 73/ 45/ مزمل/ 20/ 96/ علق/ 19/

5/ مائده/ 28/ 120/ قصص/ 51/ 88/ ذاریات/ 74/ 60/ مدثر/ 97/ 56/ قدر/ 5/

6/ انعام/ 29/ 165/ عنکبوت/ 52/ 69/ طور/ 75/ 49/ قیامه/ 98/ 40/ بینه/ 8/

7/ اعراف/ 30/ 206/ روم/ 53/ 60/ نجم/ 76/ 62/ انسان/ 99/ 31/ زلزله/ 8/

8/ انفال/ 31/ 70/ لقمان/ 54/ 34/ قمر/ 77/ 55/ مرسلات/ 100/ 50/ عادیات/ 11/

9/ توبه/ 32/ 129/ سجده/ 55/ 30/ رحمان/ 78/ 78/ نبا/ 101/ 40/ قارعه/ 11/

10/ یونس/ 33/ 109/ احزاب/ 56/ 73/ واقعه/ 79/ 96/ نازعات/ 102/ 46/ تکوین/ 8/

11/ هود/ 34/ 123/ سبا/ 57/ 54/ حدید/ 80/ 29/ عبس/ 103/ 42/ عصر/ 3/

12/ یوسف/ 35/ 111/ فاطر/ 58/ 45/ مجادله/ 81/ 22/ تکویر/ 104/ 29/ همزه/ 9/

13/ رعد/ 36/ 43/ یس/ 59/ 83/ حشر/ 82/ 24/ انفطار/ 105/ 19/ فیل/ 5/

14/ ابراهیم/ 37/ 52/ صافات/ 60/ 183/ ممتحنه/ 83/ 13/ مطفیین/ 106/ 36/ قریش/ 4/

15/ حجر/ 38/ 99/ ص/ 61/ 88/ صف/ 84/ 14/ انشقاق/ 107/ 25/ ماعون/ 7/

16/ نحل/ 39/ 128/ زمر/ 62/ 75/ جمعه/ 85/ 11/ بروج/ 108/ 22/ کوثر/ 3/

17/ اسراء/ 40/ 111/ غافر/ 63/ 85/ منافقون/ 86/ 11/ طارق/ 109/ 17/ کافرون/ 6/

18/ کهف/ 41/ 110/ فصلت/ 64/ 54/ تغابن/ 87/ 18/ اعلی/ 110/ 19/ نصر/ 3/

19/ مریم/ 42/ 98/ شوری/ 65/ 53/ طلاق/ 88/ 12/ غاشیه/ 111/ 26/ تبت/ 5/

20/ طه/ 43/ 135/ زخرف/ 66/ 89/ تحریم/ 89/ 12/ فجر/ 112/ 30/ اخلاص/ 4/

21/انبیا/44/112/دخان/67/59/ملك/30/90/بلد/113/20/فلق/5/
22/حج/45/78/جاثیه/68/37/قلم/91/52/شمس/114/15/ناس//6/
23/مؤمنون/46/118/احقاف/69/35/حاقه/92/52/لیل/21/

پی‌نوشتها:

- 1- الروض الجنان، ج 1، مقدمه، ص 9.
- 2- همان.
- 3- بقره. 2:99.
- 4- بقره. 2:252.
- 5- بقره. 2:266.
- 6- الاتقان، ج 1، ص 143.
- 7- شعراء. 26:128.
- 8- المفردات، ذیل ماده "ای".
- 9- ر.ك:البرهای، ج 1، ص 270 و الاتقان، ج 1، ص 159.
- 10- الاتقان، ج 1، ص 151.
- 11- اسری به صورت فعل ماضی از مصدر اسراء نیز آمده است.
- 12- ر.ك:الاتقان، ج 1، ص 159-155.
- 13- ر.ك:الاتقان، ج 1، ص 190-189 و 197.
- 14- همان، ص 195-190.